

Eduard Leuw vertelt het verhaal voornamelijk vanuit zijn eigen perspectief en vanuit het perspectief van zijn moeder. Daarnaast speelt hij enkele bijrollen: zijn tante, de soldaat en de politieagent. Een houten stoel geeft de plaats van zijn moeder aan.

De tekst van Eduard Leuw en de politieagent zijn in standaard weergegeven, die van zijn moeder en tante in cursief en de tekst van de soldaat in vet.

Amsterdam, februari 2001.

FADE IN uit zwart

dia TITEL VERSTEEND VERDRIET

FADE OUT naar zwart

dia MOEDER, HOOFD IN HANDEN

Dat is mijn moeder, toen ze ongeveer 25 jaar oud was. Vier jaar geleden is mijn moeder overleden. Ze heeft een boek geschreven over wat ze in de oorlog heeft meegemaakt. Speciaal voor mij. Ik wil haar verhaal nu aan jullie allen vertellen in de hoop dat het niet wordt vergeten. Welkom mama, ga zitten.

dia TROUWFOTO

Mijn moeder werkte bij de Bijenkorf als directiesecretaresse. In 1937 zijn mijn ouders getrouwd. Toen is mijn moeder met werken gestopt, omdat getrouwde vrouwen vroeger nu eenmaal niet mochten werken. Mijn vader zat in de handel. Ze woonden in Amsterdam.

dia VLIEGTUIGEN 1

Het is 1940, 10 mei, donderdagnacht. Boven Nederland hangt een dun wolkenveld.

dia VLIEGTUIGEN 2

Vliegtuigen vliegen af en aan, gevolgd door zoeklichten.

dia VLIEGTUIGEN 3

Het afweergeschut davert. Uit de hemel dalen parachutisten neer.

Vlak bij Amsterdam wordt een kanon afgeschoten. Mijn moeder schrikt. Ze is 29 jaar en ze is zwanger.

In de ochtend van de tiende mei luisteren mijn ouders naar de radio en ze horen tot hun grote schrik dat de Duitsers Nederland zijn binnengemarcheerd. Ze rennen naar het huis van mijn oma en opa en treffen hen in grote angst aan. Vandaar dat ze besluiten om te blijven slapen. In het huis van mijn grootouders woont ook een jonge onderwijzeres. Met zijn vijven zitten ze nerveus en angstig bijeen.

dia DUITSE LEGERWAGENS

In de derde nacht van de oorlog wordt mijn oma plotseling wakker. Ze ruikt iets, maar wat? Het is gas! Ze gaat op zoek en komt uiteindelijk in de keuken terecht waar voor de open oven de onderwijzeres op de grond ligt. Mijn oma maakt iedereen wakker. Ze schuift alle ramen open om de frisse lucht binnen te laten. Mijn vader rent naar de dokter, maar als hij met hem terugkeert, is de vrouw al overleden. Mijn oma neemt mijn moeder mee naar de burens. Het zijn NSB'ers. Ze zeggen dat ze niet tegen joden zijn, nou ja... Toch blijft mijn moeder daar een nacht slapen.

moeder:

De oorlog duurt maar vijf dagen en dan is Nederland door de Duitsers bezet. Op 15 mei in de middag en avond trekken de Duitse soldaten op motoren en in tanks door de stad. Ze gaan aan mijn

oog voorbij.

dia DUITSE TANKS

Wij keren terug naar huis. We zijn bang en onzeker. Ik durf niet alleen thuis te blijven. In de eerste maanden van de oorlog laten de Duitsers de joden nog wel met rust. Iedereen hoopt van harte dat de Duitsers het niet lang zullen volhouden. Ik ook.

dia RENEE

Op 1 november 1940 beval ik van een dochttertje, van Renee

En dan beginnen de Duitse maatregelen tegen de joden. Het zijn er te veel om op te noemen. Ik heb er een paar uitgekozen.

dia REMBRANDTSPLEIN

soldaat:

Oktober 1940 Iedereen moet een persoonsbewijs bij zich dragen. Op die van de joden zijn twee zwarte J's gestempeld.

November 1940 Alle joodse ambtenaren worden ontslagen.

Januari 1941 Joden wordt de toegang tot de bioscopen ontzegd.

Februari 1941 In Amsterdam worden 400 joden opgepakt en gedeporteerd.

dia SLAGERIJ

Maart 1941 Alle joodse bedrijven krijgen een Duitse bewindvoerder.

April 1941 Alle joden moeten hun radio inleveren.

Mei 1941 Joden mogen niet meer verhuizen of reizen.

Juni 1941 300 jonge joodse mannen worden opgepakt en gedeporteerd.

dia VOOR JODEN VERBODEN (vondelpark)

Augustus 1941 Alle joden moeten hun geld overmaken aan de zogenaamde roofbank. September 1941 Parken, zwembaden, dierentuinen – cafés, restaurants, stadsschouwburgen - bibliotheken, musea, markten: zijn voor joden verboden.

dia VOOR JODEN VERBODEN (boom)

Januari 1942 Alle joden in Zaandam worden verplicht om naar Amsterdam te verhuizen en vervolgens alle joden uit de rest van het land.

April 1942 Alle joden moeten een ster dragen die ze bovendien zelf moeten betalen.

Mei 1942 Alle postzegelverzamelingen, kunstvoorwerpen, gouden en zilveren sieraden moeten worden ingeleverd.

Juni 1942 Joden mogen niet meer autorijden, van 's avonds 8 uur tot 's morgens 6 uur mogen ze zich niet meer op straat bevinden. Ze mogen niet in de tuin zijn, niet op het balkon staan. Reizen per trein, tram, taxi of bus, is voor joden verboden.

dia JODEN NIET GEWENSCHT

Juli 1942 Bij joden wordt de telefoon afgesloten. Fietsen moeten Ze inleveren.
Augustus 1942 In de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam worden alle joden bijeengebracht.
Vandaar gaan ze naar Westerbork om in de kampen te worden vernietigd.

Eduard:

Vanaf begin augustus worden alle joden opgeroepen om in Duitsland te gaan werken. Zo ook mijn ouders. Maar mijn moeder is in verwachting van mij. Ze moet zich door een Duitse arts laten onderzoeken, een SS'er nota bene. Hij geeft haar een Sperr tot september 1942. Dan wordt mijn vader opgeroepen, maar hij krijgt een Sperr tot mei 1943.

dia ADVERTENTIE

Moeder:

Het is zaterdagochtend, ik heb weeën. De verpleegster is al gekomen, maar de dokter nog niet. Hij is zelf een jood. En zoals je weet van de maatregelen tegen de joden, dat ze van 's avonds achten tot 's morgens zessen niet op straat mochten. Dus de dokter wacht en wacht tot het eindelijk 's morgens 6 uur is en hij is precies op tijd, want op zondagochtend half 7 beval ik van een zoon, van jou Eduard.

dia BABY EDUARD

Elke avond zijn de straten uitgestorven. Alle joden zijn thuis. De Duitse soldaten stampen door de straten. Iedereen is doodsbang. Want stel dat ze bij je aanbellen en je vragen om je Sperr, nemen ze daar dan genoeg mee? Ik weet het niet.

dia VLUCHTENDE MAN

Eduard:

Ik ben een baby van twee maanden oud. Mijn opa en oma wonen op een bovenetage. Het zijn de ouders van mijn vader. Mijn opa is erg slecht ter been. De Duitse soldaten halen hem uit huis. Ze duwen hem van de trap om hem vervolgens achteloos in een vrachtwagen te smijten. Mijn oma ligt ziek thuis. De Duitsers laten haar liggen. Toch wordt zij ook niet veel later opgepakt.

dia OPA EN OMA

Mijn zusje Renee is ernstig ziek. De kinderarts komt elke dag om mij en haar een injectie te geven. Hij zit in het verzet. Op 23 mei 1943 is de Sperr van mijn ouders afgelopen. Mijn moeder is bezig de koffer in te pakken. Maar er gaan geruchten dat de joden in de kampen worden vernietigd. Mijn moeder gelooft niet. Ze hoopt zo dat de oorlog niet lang zal duren. Maar mijn vader gelooft de geruchten wel. Hij wil onderduiken maar hij weet alleen niet hoe. De kinderarts dringt er bij mijn ouders op aan onder te duiken. Hij heeft een onderduikadres voor Renee en voor mijn ouders. In Veenendaal.

dia VADER MET KINDEREN

Mijn moeder laat een fotograaf komen. En hij maakt foto's van ons allen. Op de achterzijde schrijft ze onze namen.

dia MOEDER MET KINDEREN

Ik ben 8 maanden oud en Renee is 2,5 jaar. We dragen geen ster want daar zijn we nog te jong voor en we zijn bovendien blond. Maar reizen is gevaarlijk want mijn ouders dragen wel een ster. En daarom gaan we mee met iemand die niet joods is. Mijn ouders moeten hun hele inboedel achterlaten. Niets kunnen ze meenemen.

dia VRACHTWAGEN VAN PULS

Moeder: (loopt door haar denkbeeldige huiskamer):

Het is 27 mei 1943. We zijn zes jaar getrouwd. Uitgerekend vandaag. Mijn tafel met het gestreepte tafelkleed. Om de tafel vier stoelen en de hoge kinderstoel. Op tafel heb ik altijd een vaas met bloemen staan. In het kastje van het buffet staat een stapel borden met een gouden randje. En in de la ligt mijn zilveren bestek. De gordijnen van fluweel, ze zijn zo mooi. Elke avond trippelt een muisje over de gordijnroede. En daar staat de box voor de kinderen. Tegen de muur mijn theekast. Deurtjes met glas erin. Daarachter de mooie kopjes.

Op de schoorsteenmantel staat een pendule en een Chanoukia. Achter de schuifdeuren onze klerenkast, ons bed. Aan het einde van de lange gang: de keuken, de slaapkamer van de kinderen

Dia FADEN NAAR ZWART

Dia STER OP JAS (met licht meegaan)

Eduard: Met zijn drieën duiken we onder bij een asociaal gezin. Het krioelt er van de luizen en het stinkt er naar pies. Vreselijk. De mensen werken niet en ze hebben geen geld. Ze geven ons brood en warm eten, maar daar moeten we wel voor betalen. Mijn zusje Renee is ondergedoken bij een ander gezin, maar twee weken later is ze al weer terug. Het gezin wil niet langer voor haar zorgen. Dat ze weer bij ons is, is heel gevaarlijk. Toch zijn we blij dat we weer met zijn vieren zijn. De schoonzuster van mijn moeder komt elke maand om ons geld en voedingsbonnen te brengen. Zij kan wel per trein reizen want ze draagt geen ster. Als het geld op is, steunt de verzetsgroep ons. Dan is het juli 1943. Mijn tante Ro, oom Mau en nichtje Selma lopen op straat als ze door de Duitsers worden opgepakt. Mijn oom wordt vrijgelaten. Hij heeft een Sperr. Maar mijn tante en nichtje worden naar Westerbork gedeporteerd. Mijn tante schrijft een brief aan haar man in Amsterdam

dia MAN HANDEN OMHOOG

Tante:

De trein is om 6 uur 's avonds in Westerbork aangekomen. In het kamp staan Barakken. Het wemelt er van de mensen. In de barakken staan stapelbedden. Selma en ik slapen samen in een middelste bed. Dat is niet zo erg, we zijn niet dik. Het is hier erg indrukwekkend. Selma is doodmoe. Ze is in mijn armen in een diepe slaap gevallen. Liefste, weet je nog dat ik vorige week tegen je zei: stel dat wij van elkaar worden gescheiden, wat zal ik 's avonds dan een koude voeten hebben. Nu is het gebeurd, we zijn van elkaar gescheiden. Maar met die koude voeten... ach, dat valt wel mee. Ik zie hier zoveel mensen die ik ken. Ik kan het niet vertellen, ik kan het niet opschrijven. O ja, ik heb nog een paar dingen nodig, een kussensloop, een busje zout, wc-papier, een paar sjaals en vooral geld. Ik stop nu met schrijven. Selma geeft je een kus en ik... ik verlang naar je.

dia SCHOPPENDE SOLDATEN

Eduard:

Mijn opa en oma zijn naast ons ondergedoken. Soms loopt mijn moeder met de kinderen op straat. Ze heeft rood haar en haar ster heeft ze afgedaan. Niemand heeft in de gaten dat ze joods is. Maar opa en oma staan vaak voor het raam en proberen een glimp van ons op te vangen. Dat is zo gevaarlijk. De buurt heeft in de gaten. Er dreigt verraad. Wij moeten terug naar Amsterdam. Mijn ouders overleggen en nemen uiteindelijk het besluit dat Renee en ik terug moeten naar Amsterdam. En dat mijn moeder ons zal brengen. Maar mijn moeder heeft geen papieren en ze is bovendien vijf maanden zwanger. Toch gaat ze met ons met de trein terug naar Amsterdam. Ze belt aan bij familie en vraagt om onderdak. Ze belt aan bij vrienden maar ook daar is ze niet welkom. Mijn moeder heeft geen papieren. Daarom durven de mensen het niet aan, ze zijn bang. Eindelijk heeft ze een adres gevonden voor een paar nachtjes en er is ook een onderduikadres voor Renee.

dia MENSEN MET STERREN

Moeder:

Renee, ze wil niet bij me weg. Ze is zo bang. Ze klemt zich aan me vast.

Hoe moet ik het haar vertellen, ze is nog maar 3 jaar, zo klein. Hoe vertel je dat zo'n kind? Ik zeg: ga maar, ik kom zo, terwijl ik al lang weet dat ik helemaal niet kom.

Want stel dat ik weet waar ze is en de Duitsers pakken me op en mishandelen me, ik zou verraden, afschuwelijk.

dia MEISJES MET PAARDJE

Voor jou Eduard is nog steeds geen onderduikadres. Ik kan niet blijven, ik moet weg, ik moet jou achterlaten, terwijl je doof bent. Hoe vaak heb ik niet achter je wieg gestaan en in mijn handen geklapt? En jij, jij sliep gewoon door. Wie zal er verder voor je zorgen? Ik weet het niet. Toch schrijf ik een brief: LS, hierbij verzoek ik u om Eduard mee te nemen naar een KNO-arts en hem te laten onderzoeken. Ik vouw het briefje op en stop het tussen je kleren.

Ik ga weg, mijn kinderen zijn weg. Mijn zusje is vandaag jarig. Ik weet niet waar ze is. Leeft ze nog? Zelfs dat weet ik niet. In het gangpad van de trein loopt een Duitse soldaat heen en weer. Hij staart naar me. Voelt hij soms dat ik bang ben? Voelt hij soms dat ik geen papieren bij me heb? Hij komt de coupe binnen, gaat tegenover me zitten. Hij praat tegen me en ik... ik kan geen woord uitbrengen. Dan staat hij op en gaat weg zonder naar mijn papieren te vragen.

dia TREIN

Eduard:

Opa en oma, mijn vader en moeder duiken onder in Wageningen. Mijn grootouders bij een politieagent thuis, mijn ouders bij een verpleegster. De verpleegster zegt dat ze wel wil helpen bij de bevalling. Ze belooft het plechtig. Elke dag doet mijn moeder boodschappen voor haar en maakt haar huis schoon. Mijn vader kan niet op straat. Hij moet boven blijven in de slaapkamer omdat hij er zo joods uit ziet. Een tijdje later zegt de verpleegster opeens: jullie kunnen hier niet blijven, ga maar naar een hotel! Mijn ouders gaan het hotel binnen. De bazin zegt: wat doen jullie hier, midden in de winter, zo'n zwangere vrouw. Mijn moeder verzint een smoes. Nou vooruit dan maar, zegt ze, kom binnen. Elke dag staat mijn vader vroeg op, zogenaamd om naar zijn werk te gaan, maar in feite doolt hij door de stad. Mijn moeder staat doodsangsten uit, want stel dat ze hem oppakken, maar gelukkig komt hij elke avond weer terug. Ze wachten en wachten in onzekerheid. Tot de telefoon gaat. Een man zegt dat ze de volgende ochtend achter het hotel moeten wachten. Er staat een taxi. Er zit een man achter het stuur, naast hem de politieagent. Ze stappen in, de taxi vertrekt om even later plotseling te stoppen.

dia STOET WESTERBORK

Moeder:

Wat is er aan de hand? Moeten we uitstappen? Waarom?

Politieagent:

Ja, jij gaat met mij mee, dan kun je bij mij thuis bevallen. Maar je man nemen we mee naar het bos om te liquideren.

Moeder:

Ik gil, ik schreeuw, ik huil. Waarom hem doodschieten? Hij is onschuldig. Ik laat me niet van hem scheiden, ik sta het niet toe. Eindelijk geeft hij toe, we mogen beiden met hem mee naar huis. Daar in een klein kamertje zijn ook mijn ouders. Met zijn viereen zitten we daar. Het is erg zwaar. De politiemann kan niet met zijn handen van me afblijven. Hij loopt voortdurend achter me aan en als ik hem tegenkom raakt hij me aan. Het is vreselijk, ik wil het niet. Hij eist bovendien dat we de baby naar hem zullen vernoemen of naar zijn vrouw, een Duitse nota bene. We stemmen er maar mee in. In dat kleine kamertje met al die mensen om me heen, moet ik bevallen. En ik beval van een dochtertje, haar naam is Bertje. Ze zit nog met de navelstreng aan me vast. Uren wachten we op de dokter, tot hij eindelijk komt om de navelstreng door te knippen. De politiemann is jarig en 's avonds krijgt hij bezoek. Het bezoek wil de baby graag zien. Echt een jodenkindje, zeggen ze. En wij... we zeggen maar niks.

Het kleine kamertje bevalt niet, dus mijn ouders gaan op zoek naar een ander adres. Ze komen terecht bij een jong echtpaar met een dochtertje. Het zijn sympathieke mensen die goed voor mijn ouders zorgen. Maar dan is het september '44 en wordt Arnhem gebombardeerd. De hele omgeving wordt geëvacueerd. Mijn ouders gaan ook weg, ze gaan mee met een bus van het Rode Kruis en komen uiteindelijk terecht in Soest. In 7 maanden hebben ze 13 verschillende adressen.

(Eduard loopt met een koffer over het toneel van plaats naar plaats.)

In een huis zitten aan een tafel een man, een vrouw, mijn moeder en vader. De man en de vrouw hebben goed te eten, mijn ouders niets. Er wordt hun ook niets aangeboden. Mijn vader steelt soms een aardappel. Op de zwarte markt is alles vreselijk duur. Mijn ouders hebben geen geld. Ze kunnen het niet betalen. Elke dag gaat mijn moeder naar de volksgaarkeuken en als ze eindelijk aan de beurt is, krijgt ze wat soep.

In een huis wonen een man en een vrouw. Ze hebben een hond. Hij poept overal. Ze eisen dat mijn moeder de poep opruimt.

Mijn ouders bellen ergens aan. Een man doet de deur open. Joden! zegt hij. Wegwezen!

Mijn moeder heeft nog wat tafellakens en lakens. Ze ruilt ze in voor wat meel om pap te maken voor Bertje.

Uiteindelijk komen ze in een tuinhuis terecht. Eindelijk niemand die zich met hen bemoeit. Het enige is dat ernaast een grote villa staat waar Duitse soldaten zijn ingekwartierd. Soms komt er een jonge Duitse soldaat, omdat hij zo graag met Bertje wil spelen. Hij heeft een zusje in dezelfde leeftijd. Mijn moeder staat het met tegenzin toe.

Ze wachten en wachten en wachten tot het eindelijk 5 mei 1945 is en de oorlog is afgelopen.

dia JUICHENDE MENSEN

Er worden vlaggen uitgestoken. Is de oorlog afgelopen? Ik geloof het niet. Ik kan niet juichen. Ik kan alleen maar denken aan de kinderen daar in Amsterdam. Ik wil Renee halen, Eduard zoeken. De volgende dag zet ik Bertje in de kinderwagen. Van een vriend krijgen we een pannetje met een beetje vlees, voor onderweg. We lopen en lopen en lopen. De hele omgeving staat onder water omdat ze vroeger de dijken hebben doorgestoken. Uren en uren lopen we. Ik durf niet te gaan zitten, want als ik eenmaal zit, kan ik niet meer opstaan. We lopen en lopen. Er komt een auto met Duitse soldaten langs. De soldaten springen uit de auto om de vlaggen naar beneden te halen. Zo onopvallend mogelijk lopen we verder. Eindelijk komen we 's avonds om 8 uur in Amsterdam aan. We gaan naar het huis van mijn broer. Als ik de volgende ochtend bezig ben om Bertje een schone luier om te doen, als er een meisje de kamer binnenkomt. Hallo, zeg ik, wie ben jij? Ik ken jou niet. Maar dat is Renee, zegt mijn vader. Renee!? Maar vroeger had ze blonde krullen en nu heeft ze zwart steil haar! Alleen haar ogen, die zijn nog hetzelfde. Ik wil haar omhelzen, maar Renee duwt mij weg.

dia ADVERTENTIE

De volgende dag wil ik naar Haarlem lopen. Ik ben in de veronderstelling dat Eduard daar is. We zoeken hem overal, maar we kunnen hem niet vinden. We zetten een advertentie in de krant, maar er komt geen enkele reactie. De studente die er ooit voor gezorgd heeft dat Eduard kon onderduiken, is opgepakt en naar een vernietigingskamp gedeporteerd. Het is vreselijk. We zijn zo bang, want nu weten we niet waar Eduard is. Mijn man gaat elke dag naar het Bureau voor Oorlogspleegkinderen om aan het loket te vragen naar Eduard. Er hangen lijsten met namen, maar zijn naam staat er niet tussen. En ook in het boek met foto's is geen foto van hem. Maanden verstrijken. Er wordt aangebeld. Er staat een vrouw voor de deur. Het blijkt de studente te zijn! Hoe is het met jou, vraag ik? En waar is Eduard? Ze zegt dat hij in Limburg is. We zijn zo opgelucht. Maar er gaan geen treinen, geen bussen. Mijn man gaat elke dag naar de markthallen en na veel vragen kunnen we uiteindelijk meerijden met een groentewagen. Ik zit naast de chauffeur. Mijn man zit achter in de laadbak. Het is een verre reis. Eindelijk komen we in Limburg aan in het dorpje Helden. We bellen aan. Je pleegmoeder komt aan de deur. Wij zijn de ouders van Eduard, zeg ik. Maar ze gelooft het niet. Ik laat haar een brief zien van het Bureau voor Oorlogspleegkinderen en een fotootje. Maar ze wil niet kijken.

dia EDUARD

Eduard:

Mijn pleegmoeder heeft een groot huis met een grote tuin. Mijn pleegvader is er niet want hij is in Duitsland te werk gesteld. Mijn pleegmoeder is een lieve vrouw. Ze is met mij naar Sint Michielsgestel geweest om me te laten onderzoeken en ik ben inderdaad doof.

dia EDUARD

Ik ben in de tuin aan het spelen als mijn pleegmoeder naar me toe komt. Ik mee? Wie zijn dat? Die ken ik niet? Mama? Papa? Mijn moeder wil met een kus geven. Maar ik ben zo bang dat ik me achter de rokken van mijn pleegmoeder verschuil.

dia DRIE KINDEREN

Moeder:

Jouw pleegmoeder heeft jou niet bij het Bureau voor Oorlogspleegkinderen aangemeld. Terwijl dat verplicht is. Weet ze dat niet? Ze heeft natuurlijk gehoopt dat we niet terug zouden komen. Ik zeg maar niks. Ze kan zelf geen kinderen krijgen.

Ik neem jou op schoot. Ze huilt erbarmelijk. En ook ik huil.

dia PLEEGOUDERS

dia MOEDER MET KINDEREN

Eduard:

Met zijn drieën gaan we terug naar Amsterdam. Ik kom het huis binnen. Tot mijn grote verbazing zie ik Bertje in de box zitten. Ik heb haar nog nooit gezien, het is de eerste keer. En daar is Renee. Ik ken haar niet meer en zij kent mij ook niet. We moeten aan elkaar wennen. Opnieuw beginnen. Maar opnieuw beginnen, dat kan helemaal niet. Voor de oorlog waren er 140.000 joden in Nederland. Na de oorlog zijn er 110.000 niet teruggekeerd. Er kwamen maar 3.000 kinderen terug, zo weinig. In het herdenkingsboek staat de naam van mijn moeder DAVIDSON, 184 mensen kwamen niet terug. Verderop staat de naam van mijn vader LEUW, 56 mensen keerden niet terug.

dia TANTE EN OOM

Mijn tante, 29 jaar, Auschwitz. Mijn oom, 35 jaar, Auschwitz.

dia TANTE RO

Mijn tante Ro, 35 jaar, Sobibor.

dia GROEPJE OP STRAAT

Mijn oom Mau, 40 jaar, Sobibor.

dia TROUWFOTO

De broer van mijn oom, Sobibor.

dia OPA EN OMA

Oma Leuw, 62 jaar, Auschwitz. Opa Leuw, 62 jaar, Auschwitz.

dia SELMA

Mijn nichtje Selma, 12 jaar, Sobibor

dia FOTOHOEKJES

dia FADE NAAR

dia KLEURENFOTO MOEDER

Moeder:

Als ik zo terugkijk, wat heb ik dan al die jaren in de onderduik gedaan? Ik weet het niet meer. Ik weet wel dat ik elke dag naar eten zocht voor Bertje.

Maar of ik nou een boek las... of naar muziek luisterde... Ik weet het niet meer. Ik ben helemaal in de war. Praatte ik met mijn man? En waar praatte ik dan over? Ik weet het niet meer. Hadden we

het eigenlijk goed samen? Zelfs dat weet ik niet meer. Ik weet helemaal niets meer! Een ding weet ik wel, ik hoop dat wat ik heb meegemaakt, niemand dat ooit zal meemaken. Na de oorlog zaten er andere mensen in ons huis. Wie zorgde er voor ons? Helemaal niemand! Geld had ik niet, werk had ik niet, een huis had ik niet. Geen tafel, geen stoelen, geen kleren, geen pannen, geen bedjes voor de kinderen. Ik had helemaal niks. Ik voel me geen vrouw meer. Ik kan niet huilen, ik kan niet blij zijn. Het lijkt wel alsof er een steen in me zit. Maar dan zijn daar Renee, Eduard en Bertje. En ja, dan ga ik toch door.